

Prikaz knjige:

Bruno Bettelheim:

Rabe čudežnega

(O pomenu pravljic) (Studia humanitatis,
Ljubljana, 1999, 464 strani, prevedla:
Jana Unuk)

Špela Razpotnik

Špela
Razpotnik,
univ. dipl. soc.
ped., Zdrženje
za socialno
pedagogiko,
Kardeljeva pl.
16, 1000
Ljubljana.

V slovenskem prostoru smo 25 let po izidu dela *The Uses of Enchantment* dočakali lastne *Rabe čudežnega*, kar pa ne pomeni, da je bil Bruno Bettelheim pri nas doslej neznan. Med pedagoškimi delavci je njegovo ime poznano tako zaradi njegovega dela z duševno bolnimi otroki ter uporabe prvin psihoanalize pri vzgoji kot tudi po nekaterih, v slovenščini oz. srbščini že daljši čas dostopnih, delih: njegovega prvenca, *Ljubav nije dovoljna* (*Love is not enough*), v slovenščino prevedenih *Pogovorov z materami* (*Dialogues with mothers*), pa tudi srbskega prevoda pričujočega dela, ki smo ga tudi po naših knjižnicah lahko našli že od leta 1979, *Značenje bajki*.

Rabe čudežnega govorijo o psihoškem pomenu pravljic. Avtor želi, kot pravi sam, pravljicam povrniti osrednjo vlogo pri vzgoji otrok, kot so jo imele, po njegovem mnenju, dolga stoletja in kot je prepričan, da si jo tudi zaslužijo. Svoje delo namenja predvsem staršem in vzgojiteljem.

Knjiga je v grobem razdeljena na dva dela. V prvem, s pomočjo nekaj splošno znanih pravljic, prikazuje, kakšne skrite pomene vsebujejo in kako se ti nanašajo na otrokove najrazličnejše probleme, njegovo razumevanje sveta, ki ga obdaja, ter kako mu pomagajo pri oblikovanju tr-

dne osebnosti ter pri osmišljanju lastnega življenja. Različne poveza-ve med pravljico, otrokom in pomenom, ki ga ta zanj vsebuje, prikaže v dvaindvajsetih poglavjih, ki jih nekje podnaslovi, spet drugje pa pu-sti pod zgolj enim naslovom, zaradi česar knjiga nekoliko izgubi na preglednosti. V drugem delu podrobneje obravnava nekaj izbranih pravljčnih prvin. Pri tem spet izhaja iz štirinajstih žpopularnih' pravlj-lic, katerih razlago porazdeli po devetih kratkih poglavjih, od katerih izstopa zadnje, saj naslovu *Cikel pravljic o živalskem ženinu* sledi še devet krajših podpoglavij, tematsko posvečenih posameznim živalskim pravljicam.

V uvodu nam avtor pojasni izvor svojega zanimanja za pravljice. Porodilo se je, kot pravi, ob spraševanju, zakaj, sodeč po njegovih iz-kušnjah, otroci, tako duševno zdravi kot bolni in pa različno inteli-gentni bolj uživajo v ljudskih pravljicah kakor v drugih zgodbah za otroke. Začenjal je verjeti, da prav ljudske pravljice, bolj kot katero-koli drugo čtivo, izhajajo iz otrokovega dejanskega psihološkega in čustvenega stanja. Tako kot psihoanalitiki jungovske smeri pojmuje-jo, da osebe in dogodki v zgodbah ustrezajo arhetipskim psihološkim pojavom ter nakazujejo potrebo po prehodu na višje stopnje osebnost-nega razvoja, je tudi Bettelheim postajal vse bolj prepričan, da pravljice govore o otrokovih notranjih vsebinah oz. stiskah na način, ki ga otrok nezavedno razume. Nudijo primere tako začasnih kot tudi traj-nih rešitev problemov, ki mučijo otroka. Prigode pravljčnih junakov so dejansko primerljive z iniciacijskimi obredi, v katere novinec vsto-pa neveden in neizoblikovan, a ga končno privedejo na višjo stopnjo razvoja.

Bettelheimovo videnje pravljice kot ključa do resnice nam do neke mere razloži njegovo pojmovanje psihoanalize. Psihoanaliza ne zani-ka človekovih temnih plati, kot si k temu prizadeva večji del človeške kulture. Nasprotno, pravi Bettelheim, naj bi Freudov koncept človeku ravno pomagal sprejeti problematično naravo življenja, da ga ta ne bi uničila oz. bi mu ne bilo treba pred njo bežati. V skladu s tem vidi tudi vlogo pravljic, saj te otrokom na različne načine sporočajo, da je člo-vekov boj z resnimi težavami bistveni del njegovega obstoja. Pravljice se ne izogibajo eksistencialnim problemom, v čemer Bettelheim pre-pozna njihovo neprecenljivo vrednost. úrne (sodobne) zgodbe, kot pra-vi, "ne omenjajo niti smrti, niti staranja. ... Pravljica pa, nasprotno, otroka pošteno seznanja z osnovnimi človekovimi bivanjskimi stiska-mi" (s. 13). In to zgoščeno ter jasno.

Poleg psihološkega Bettelheim obravnava tudi nekatere druge vidike pravljice, na primer njen pomen za otrokovo moralno vzgojo. Otrok se identificira z *dobrim* in začenja verjeti, da v življenju *dobro* vedno premaga *zlo*, kar mu zagotavlja potrebno notranjo moč in potrebno mero vere v prihodnost. Pravljični liki niso ambivalentni kot resnični ljudje, nasplošno so prej tipi kot značaji. To polarnost in enostavnost Bettelheim utemeljuje z dejstvom, da iste značilnosti prevladujejo tudi v otrokovi duševnosti. Prikazovanje skrajnosti otroku omogoča, da zlahka dojame razliko med njima. A otrok se s pravljичno osebo ne identificira zaradi njene dobrote, pač pa na podlagi tega, kateri lik mu je simpatičen oz. ga globoko pozitivno privlači. Moralne vsebine se na podlagi tega izoblikujejo šele kasneje. Iz pravljic torej otrok dobi nasvete, kako vnesti red v svojo duševnost. Vendar niso vse pravljice zgrajene na podlagi morale, nekatere (npr. *Obuti maček*) otroka le zabavajo in mu zagotavljajo, da v življenju lahko uspe tudi najšibkejši.

Avtor primerja pravljico z veliko umetnostjo. Njen najgloblji pomen je namreč lahko za vsakogar drugačen, otrok iz nje pač izlušči različne stvari, glede na svoje interese in potrebe v določenem obdobju. Bettelheim slika pravljice kot zgodnja napajališča smisla, ki otroku omogočajo ustrezno prepoznavanje in zadovoljevanje želja, mu dajejo nujno potrebno upanje v prihodnost in ga uče živeti.

V začetnem delu knjige avtor nudi zanimiv razmislek o podobnostih ter razlikah med mitom in pravljico. Pri obeh zvrsteh je v središču načelo ugodja nasproti načelu resničnosti, le da mit to razliko obravnava neposredno, pravljica pa prefinjeno, neobvezujoče in psihološko učinkoviteje. Če nam mit pušča nauk, pravljica pušča slutnjo. Pravljice otroka pripravljajo na pomembne življenjske korake (npr. na osamosvojitve, smrt staršev, partnersko življenje) na načine, ki mu omogočajo predzavestno razumevanje zadev, ki bi ga lahko zelo vznemirile, če bi bile vsiljene njegovi zavestni pozornosti. Ker je v pravljicah vse izraženo v simbolih, lahko otrok presliši tisto, na kar ni pripravljen, in se odziva samo na stvari, ki so mu povedane na površini. Ostalo pa prihrani v pred- ali pod-zavesti, od koder lahko kasneje prikliče v uporabo. Te vrste slovnost izraža v jeziku simbolov nezavedne vsebine (tisto, kar običajno ne sme vstopiti v zavest) in je v tem blizu sanjam. Po avtorjevem mnenju pa pravljice s svojo jasnostjo to počnejo celo z večjo učinkovitostjo kot sanje. A niti to še niso vse vrednosti, ki jih avtor niza in razlaga. Za

razliko od veličastnosti mita so v pravljici isti nadnaravni dogodki in tipične osebe predstavljeni na zemeljski, vsakdanji način, kot nekaj, kar bi se lahko zgodilo vsakomur. To pa je, ugotavlja avtor, pogoj za projekcije in identifikacije, ki delajo pravljico psihološko učinkovito.

Pravljica se razlikuje od mita tudi po koncu, ki je v mitih pogosto tragičen, v pravljicah pa skoraj vedno srečen. Mit je, kot nakaže avtor, koristen za oblikovanje nadjaza oz. je dan v razmislek že izgrajenim odraslim, pri otrocih pa lahko vzbudi strah pred seboj in pred svetom. Otrok potrebuje za občutek notranje varnosti zagotovitve o srečnem koncu. Opusa H. C. Andersena (npr. *Deklice z vžigalicami*) avtor ne umesti v svoje delo ravno zato, ker so tovrstne pravljice depresivne in pesimistične (ter tako ne opravljajo otrokom koristne tolažilne funkcije).

Uporabo znanih pravljic (*Janka in Metke, Rdeče kapice, Žabjega kralja* in drugih) avtor opravičuje s praktičnim razlogom, da le-te bralci predvidoma poznajo in jih zato ni potrebno v celoti tiskati, kar pač ni zajeto v koncept knjige. Vseeno pa nam da vedeti, da bi večino trditev v svoji knjigi vendarle lahko bolj živo ponazoril s sklicevanjem na nekatere manj znane pravljice. V uvodu poziva bralca, naj si ob branju knjige ponovno prebere tudi izvornike pravljic, saj je zgolj s povzetki oz. odlomki, ki so v njegovi knjigi na voljo, izgubljena njihova 'žpoeticnost'. Ne spregovori pa kaj dosti o tem, ali se ni kaj poetičnosti pa tudi prvinskosti pravljic izgubilo tudi na dolgi poti njihovega pripovedovanja, zapisovanja, prepisovanja in s tem vse cenzure, ki so jo prešle, predno so pristale zapisane v nam dandanes dostopnih zbirkah. Na slednje opozarja Andrej Ilc v spremni besedi. Vsekakor ni odveč njegov argument, ki stoji nasproti Bettelheimovemu videnju pravljic kot nosilk univerzalnih in brezčasnih resnic, da je namreč t.i. knjižna pravljica povezana s predstavami o otroštvu in nasploh z družbeno-kulturnimi okoliščinami, ki so se v času seveda temeljito spreminjale in vplivale na zapisovalce pravljic, kot so bili npr. Charles Perrault, Jacob in Wilhelm Grimm in drugi, na katerih zapise se Bettelheim v svoji knjigi naslanja. Ilc se v spremni besedi postavi zunaj Bettelheimovega konteksta, saj govori celo o pravljici kot orodju ideološke manipulacije. Ob dokaj poljudnem in dobrohotnem Bettelheimovem popotovanju po nečem, kar se mu razkriva kot zakladnica pomena, je to kar oster preobrat, a vse prej kot nezanimiv. Pravljica je posebej očitno postala ideološko orodje v sedemnajstem stoletju po zaslugi francoskega akademika Perraulta. Ta je v duhu meščanske

ideologije folkloristično predlogo pravljic temeljito prečistil, celoten projekt pa seveda podvrgel moralnim načelom tedanje vladajoče elite. Dve stoletji kasneje sta podobno čistko opravila brata Grimm, tokrat v duhu tedanje nemške meščanske morale. Bettelheim tu in tam sicer blago poočita Perraultu njegove korekcijske posege, medtem ko brata Grimm sprejema z odkritim odobravanjem. Kot zaključuje Ilc, je tako zato, ker se predelave bratov Grimm pač dobro skladajo s poenostavitvami, pogledi oz. predsodki samega Bettelheima.

Omejitve knjige, kot jih vidi sam avtor, so predvsem te vrste, da vanjo ni mogel zajeti več pravljic, njihovih izvornih zapisov, pa tudi še več njihovih pomenskih vidikov, saj se zaveda, da vsak otrok v določeni pravljici utegne zaslediti svoje, nekoliko ali precej modificirano sporočilo, pač glede na lasten življenjski položaj. Sicer pa je zadovoljen in vseskozi v dobršni meri očaran s svojo temo, s pravljicami in njihovim globokim pomenom.

Zaradi poenostavljenega akademskega pristopa je bil Bettelheim pogosto tarča kritik. Obravnavanemu delu so kritiki očitali predvsem neakademski način pisanja ter eksperimentalno neutemeljene razlage mentalnih procesov, ki naj bi jih pravljice spodbudile pri otrocih. Delu je moč očitati tudi, da otroke obravnava kot homogeno skupino, omenja sicer individualne razlike pri njihovem dojetanju pravljic, ne razvrsti pa jih glede na starost oz. razvojno stopnjo ali spol. S tem daje varljiv vtis, da univerzalnost delovanja pravljic zasenči vse dejanske razlike med njimi.

V Ilcevi spremni besedi izvemo, da je večina novejših del na temo teoretičnega ukvarjanja s pravljicami, ki se je po izidu Bettelheimovega dela močno razširilo, izrazito kritičnih do njegovih predpostavk, zaključkov in interpretacij. Res pa je tudi, da z izjemo redkih člankov, ta dela niso prevedena v slovenščino in so zato širšemu bralstvu nedostopna. Zato lahko pričakujemo, da bo do spremembe tega stanja Bettelheim ostal med slovenskimi žpravljicarji' avtoriteta, predvsem pa edini skupni imenovalec pojmov "pravljica – psihoanaliza - vzgoja otrok".

Prikaz knjige, prejet novembra 1999.